

Попадюк С. С.

*Львівська комерційна академія,
старший викладач кафедри господарського права та процесу*

СКЛАД МАЙНА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ, ВИЗНАНОЇ БАНКРУТОМ

Ключові слова: банкрутство, ліквідація, майно, майнові права, кредитор.

Keywords: *bankruptcy, liquidation, property, property rights, creditor.*

Постановка проблеми. Ліквідаційна процедура у справі про банкрутство застосовується у випадку, коли вичерпані будь-які варіанти відновити платоспроможність боржника за допомогою інших судових процедур. При цьому надзвичайно важливим етапом ліквідаційної процедури у справі про банкрутство є формування ліквідаційної маси боржника. Законодавство про банкрутство, на перший погляд, досить детально визначає склад майна боржника, визнаного банкрутом. Проте, включення до ліквідаційної маси окремих видів майна боржника, як і не включення певного майна, на нашу думку, не є таким уже очевидним і безспірним та потребує більш детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Питання особливостей формування ліквідаційної маси під час ліквідаційної процедури розглядалися в роботах Р. Г. Афанасьєва, В. В. Джуня, Б. М. Полякова, П. Д. Пригузи, російських вчених В. Ф. Попондопула, М. В. Телюкіної тощо.

Мета. У своєму дослідженні ми ставимо за мету з'ясувати, які саме види майна можуть бути включені до ліквідаційної маси боржника, визнаного банкрутом.

Виклад основного матеріалу. Основна частина цивільних праводносин має майновий характер, об'єктом яких є те чи інше майно.

Правильне розуміння терміна “майно” в різних значеннях має практичне значення для визначення конкретних прав та обов’язків сторін у правовідносинах, де майно є об’єктом права. Тому необхідно кожного разу визначати значення цього терміна шляхом тлумачення тексту правової норми [5, 223].

Як впливає із змісту ч. 1 ст. 177 Цивільного Кодексу України [2] (надалі – ЦК України), речі, у тому числі гроші та цінні папери є майном, яке, в свою чергу, є одним із об’єктів цивільних прав. Відповідно до ст. 190 ЦК України крім окремих речей, чи їх сукупності, до складу майна як особливого об’єкта входять також майнові права та обов’язки. Варто звернути увагу на те, що в сучасному цивільному законодавстві закріплено також таке поняття як “єдиний майновий комплекс”, яке на сьогодні вживається для визначення підприємства як об’єкта цивільних прав. Так, відповідно до ст. 191 ЦК України, підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майно юридичної особи становить матеріальну базу її діяльності. В той же час майнова відокремленість є однією із основних ознак юридичної особи, хоч ступінь майнової відокремленості у різних юридичних осіб є різним. Так, господарські товариства є власниками свого майна. Відповідно до ст. 73 Господарського Кодексу України [1] майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності, але закріплене за такими підприємствами на праві господарського відання чи оперативного управління (таких речових прав ЦК не передбачає – прим. авт).

При ліквідації платоспроможної юридичної особи у загальному порядку, передбаченому ЦК України, в разі недостатності грошових коштів ліквідаційна комісія відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 111 ЦК України здійснює продаж майна юридичної особи. При цьому ЦК України не конкретизує, які самі види майна повинні відчужувати-

ся. Очевидно тут мається на увазі майно у широкому розумінні – як сукупність речей а також майнових прав та обов’язків. Відсутність деталізації майна, юридичної особи, яка ліквідується у загальному порядку є у певній мірі виправданою, оскільки відчуження майна у даному випадку є тільки одним із багатьох послідовних етапів припинення платоспроможної юридичної особи, не обтяженим наслідками задоволення чи не задоволення вимог кредиторів, адже кінцева мета є прогнозованою – повне припинення юридичної особи.

Інша ситуація має місце при ліквідації юридичної особи, визнаної банкрутом, де основним завданням, що виходить на перший план, є задоволення вимог кредиторів. Тому у Законі України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” [3] (надалі – Закон) вже конкретизуються види майна, що включаються ліквідатором до ліквідаційної маси, за рахунок якої в подальшому будуть задовольнятися претензії кредиторів. Точним є визначення російським юристом М. В. Телюкіної основної мети формування конкурсної (ліквідаційної) маси – відособлення майна з тим, щоб спростити його поділ між кредиторами [10, 38]. Ліквідаційна маса – поняття, в яке Закон вкладає цілком визначений зміст: відповідно до ч. 1 ст. 42 Закону усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси. Як вірно зауважує В. Ф. Попондопуло, конкурсна (ліквідаційна) маса – це не сукупність речей, а певний майново-правовий комплекс, який включає в себе не тільки речі і речові права боржника, але й інші майнові права боржника (зобов’язальні, творчі), а у певних випадках і обов’язки боржника (наприклад, при продажу підприємства як єдиного майнового комплексу) [8, 215]. “Конкурсна маса – це сукупність прав речових, зобов’язальних, виключних”, – писав Г. Ф. Шершеневич [14, 353]. З юридичної точки зору ліквідаційна маса виступає об’єктом задоволення вимог кредиторів боржника, визнаного банкрутом, однак не безпосередньо у вигляді майна (майнових прав), а шляхом задоволення цих вимог із вартості реалізованого майна (майнових прав), яке складає ліквідаційну масу, у черговості, передбаченій ст. 45 Закону.

Між кредиторами розподіляється не майно, а грошові кошти, одержані від реалізації цього майна.

Як бачимо, під майновими активами Закон розуміє “майно” та “майнові права”, розмежовуючи, таким чином ці два поняття. На нашу думку, таке формулювання не є вдалим, оскільки, як уже було згадано, поняттям “майно” відповідно до Цивільного кодексу охоплюються також і майнові права. Тому ми пропонуємо початок ч. 1 ст. 42 Закону викласти у такій редакції: “Усе майно боржника, яке належить йому на праві власності або праві господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси...”. Термін “боржник” вжитий нами не випадково, оскільки банкрутом боржник стає тільки після прийняття господарським судом відповідної постанови. Тому не зовсім виправданим є використання формулювання “майно банкрута на момент відкриття ліквідаційної процедури”.

Закон не диференціює статус майна боржника зразу ж після відкриття ліквідаційної процедури і до моменту початку розподілу коштів між кредиторами. Але склад майна боржника у цей період може зазнати значних змін. Тому заслуговує на увагу пропозиція М. В. Телюкіної щодо доцільності використання іншого терміну “майнова маса” – для позначення майна, яке є у боржника на момент відкриття ліквідаційної процедури [11, 328]. Далі склад майнової маси може змінюватися: якесь майно з неї вилучається, інше включається у її склад з метою формування ліквідаційної маси, тобто український законодавець закріпив (як і у ряді інших країн) ліквідаційну масу не у статичному, а у динамічному стані, у стані руху юридичних відносин, наростання нових. Фактично ліквідаційна маса здатна збільшитися внаслідок повернення, добровільного чи за судовим рішенням, речей, які належать боржнику, але знаходилися у володінні інших осіб. Таке ж збільшення має місце при стягненні заборгованості з третіх осіб, тобто з боржників неспроможного боржника. Зменшитися ліквідаційна маса може внаслідок повернення, добровільного чи за рішенням суду, майна, яке не належало неспроможному боржнику, але знаходилося у його володінні.

Згідно із ч. ч. 2, 3 ст. 42 Закону, до складу ліквідаційної маси включаються також речі, визначені родовими ознаками, що належать банкруту на праві володіння або користування (дане положення є спір-

ним, оскільки юридична особа не є власником цих речей, і володіння або користування ними, в даному випадку, не пов'язане з правом власності юридичної особи), індивідуально визначене майно, що належить банкруту на праві власності чи господарського відання.

Майно банкрута, що є предметом забезпечення, не включається до складу ліквідаційної маси і використовується виключно для задоволення вимог кредитора за зобов'язаннями, які воно забезпечує (ч. 4 ст. 42 Закону).

Закон також захищає інтереси осіб, майно яких без достатніх правових підстав може бути включено у ліквідаційну масу. Так, відповідно до ст. 42 Закону в ліквідаційну масу не включаються: індивідуально визначені речі, що належать банкруту на підставі речових прав, крім права власності і господарського відання; об'єкти житлового фонду, у тому числі гуртожитки, дитячі дошкільні заклади та об'єкти комунальної інфраструктури, які в разі банкрутства підприємства передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку; активи, включені до складу іпотечного покриття, не включаються до ліквідаційної маси емітента таких облігацій та управителя іпотечним покриттям (ч. 7 ст. 42 Закону); цінні папери, грошові кошти та інше майно, яке належить клієнтам професійного учасника фондового ринку та інститутам спільного інвестування (ч. 6 ст. 88 Закону).

Можливі випадки, коли серед іншого майна юридичної особи, визнаної банкрутом, будуть виявлені об'єкти, вилучені з цивільного обороту. Слід зауважити, що більшість об'єктів цивільних прав належать до таких, що обертаються вільно. Такі об'єкти можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування, або іншим чином. В Україні діє загальна презумпція щодо вільного обороту об'єктів, якщо нема спеціальної вказівки закону про їх вилучення з обігу або обмеження обігу, або вони не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи [13, 109].

Відповідно до ч. 2 ст. 178 ЦК України, види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається, мають бути прямо встановлені у законі. Вилучення об'єктів

з цивільного обороту означає, що деякі об'єкти не можуть бути предметом правочинів та іншим чином переходити від одного суб'єкта до іншого в межах цивільного обороту, вони можуть належати на праві власності тільки певним суб'єктам цивільного права. Проте, в сучасних умовах питома вага вказаних об'єктів серед об'єктів, що обертаються вільно, зменшується, що цілком відповідає загальним засадам цивільного законодавства.

Виявивши у складі майна банкрута об'єкти, вилучені з обороту, ліквідатор зобов'язаний передати їх іншим особам у встановленому порядку, обов'язково враховуючи правила щодо оборотоздатності цих об'єктів, передбачені Цивільним кодексом.

Вилучення майна з ліквідаційної маси у певних випадках, на наш погляд, є виправданим. Таке вилучення було відоме дореволюційному і сучасному зарубіжному законодавству [8, 216]. Наприклад, майно, вилучене з обороту, індивідуально визначені речі, що належать банкруту на підставі речових прав, крім права власності і господарського відання.

В інших випадках таке вилучення навряд чи можна назвати виправданим. У першу чергу це стосується, невиключення у ліквідаційну масу об'єктів комунальної інфраструктури (ч. 1 ст. 42 Закону). У Законі відповідна норма з'явилася, очевидно, тому, що ще з радянських часів такі об'єкти будувалися і закріплювалися на балансах багатьох державних підприємств, а потім в результаті приватизації, наділення правом повного господарського відання та ін. увійшли в склад майна відповідних юридичних осіб.

У такій ситуації, як вірно зазначає В. Ф. Попондопуло, законодавець допускає порушення балансу приватних і публічних інтересів, оскільки не забезпечує попереднього і рівноцінного відшкодування вилученого з ліквідаційної маси майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги кредиторів [8, 217].

Безумовно, важко оспорювати необхідність для регіону окремих об'єктів комунальної інфраструктури, проте, на наш погляд, щоб при передачі відповідних об'єктів не були порушені інтереси кредиторів, необхідно законодавчо закріпити положення щодо виплати відповідної компенсації за такі об'єкти банкрутам – власникам, щодо яких здійснюється ліквідаційна процедура.

Стосовно майнових прав на практиці існує наступна проблема: іноді контрагенти включають у договір умову, відповідно до якої неможлива передача прав за таким договором третім особам. Із аналізу ст. 197 ЦК України випливає, що уступка вимоги (цесія) по таких договорах не допускається. Тим не менше, при здійсненні ліквідаційної процедури вказана норма договору не береться до уваги. Це означає, що права за договором з умовою про непередаваність прав третім особам реалізуються в загальному порядку. На думку В. Ткачова, з якою слід повністю погодитися, таке положення є неприпустимим. Включення у договір вказаної умови свідчить про зацікавленість сторін в особі один одного. Такий договір, на думку В. Ткачова, слід вважати особистою угодою [12, 105]. З цього можна зробити висновок щодо неможливості реалізації прав за таким договором, оскільки особисті права і обов'язки не включаються в ліквідаційну масу.

Важливим є також питання, чи включаються до складу ліквідаційної маси об'єкти права інтелектуальної власності та майнові права інтелектуальної власності банкрута, зокрема права на винаходи і корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів та послуг? Серед науковців відсутня однаковість у вирішенні даної проблеми.

Так, В. Джунь висловлював думку, що відчуження даних об'єктів без згоди власника неможливе [6, 15–18]. Аналогічної точки зору дотримувався і Р. Афанасьєв. На його думку, без згоди власника його права на інтелектуальну власність не можуть бути відчужені третім особам. Якщо юридична особа припиняє своє існування внаслідок банкрутства, інтелектуальна власність, що належала їй повинна стати суспільним надбанням у тому випадку, коли немає співвласників [4, 97].

Вважаємо вказану позицію не зовсім правильною, оскільки права на ці нематеріальні об'єкти мають вартісну оцінку, а отже можуть бути відчужені ліквідатором з метою більш повного задоволення вимог кредиторів. Таку ж позицію займала і Президія Вищого арбітражного (сьогодні – господарського) суду України [9].

Ч. 6 ст. 42 Закону закріплено право ліквідатора у випадку виявлення частки, що належить банкруту в спільному майні (вважаємо термін “майно” у даному контексті узагальнюючим як щодо

матеріальних так і нематеріальних об'єктів), з метою задоволення вимог кредиторів в установленому порядку порушувати питання про виділення цієї частки. Порядок виділення частки із майна, що є у спільній власності (сумісній чи частковій) врегульовано ст. 364 ЦК України. Вказана стаття передбачає право кожного із співвласників на виділ у натурі частки із майна що є у спільній власності. За наявності згоди всіх співвласників виділ частки в спільному майні в натурі здійснюється шляхом укладення договору. Такий договір буде укладатися ліквідатором від імені юридичної особи, визнаної банкрутом (якщо в цьому виникне необхідність) відповідно до загальних правил. Якщо договір укладатиметься в зв'язку з виділом в натурі частки в нерухомому майні, він, відповідно до ч. 3 ст. 364 ЦК України, підлягатиме обов'язковому нотаріальному посвідченню. У той же час, в окремих випадках, виділ в натурі частки в спільному майні є неможливим, якщо спільне майно є неподільною річчю (на практиці досить часто організації придбають для своїх працівників на умовах спільної часткової власності автомобілі, однокімнатні квартири тощо), або є заборона встановлена законом. В цьому разі співвласник, який вимагає виділу, має право на одержання грошової або іншої компенсації вартості частки. Даному правилу кореспондує норма, закріплена у абз. 2 ч. 2 ст. 364 ЦК, України, якою передбачено, що компенсація співвласникові може бути надана лише за його згодою. Проте положення щодо компенсації співвласникові вартості його частки, як і інші положення, зазначені ст. 364 ЦК України навряд чи будуть актуальними під час ліквідації співвласника – юридичної особи, визнаної банкрутом. Виділення частки в спільному майні в натурі, особливо за відсутності згоди інших співвласників, коли укладення договору є неможливим, є доволі тривалим процесом, який вимагатиме від ліквідатора як фінансових затрат, так і затрат часу. Все одно надалі майно буде реалізовуватися ліквідатором для одержання грошових коштів. Аналогічна ситуація може виникнути і при поділі майна, що є у спільній частковій власності (ст. 367 ЦК України). Тому, більш доцільно, на наш погляд, було б закріпити у Законі право ліквідатора здійснити відчуження частки у спільному майні у порядку передбаченому законодавством. Як виняток із загального правила,

ч. 1 ст. 358 ЦК України про здійснення права спільної часткової власності за згодою співвласників, ст. 361 ЦК України надає кожному із учасників право самостійно розпорядитися своєю часткою у спільній частковій власності. При цьому мають дотримуватися правила ст. 362 ЦК України про переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності іншим співвласником (співвласниками) [7, 793]. Норма щодо переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності не застосовується у разі її продажу з публічних торгів (що є особливо актуальним під час ліквідації юридичної особи-банкрута).

Інша ситуація має місце при відчуження майна, що є у спільній сумісній власності юридичної особи, що ліквідується, та інших осіб. Оскільки у спільній сумісній власності частки заздалегідь не визначені, співвласники володіють, користуються і розпоряджаються належним їм майном за взаємною згодою як одним цілим. Частки учасників визначаються при поділі або виділі з спільної сумісної власності. Тому ліквідатор, на нашу думку може відчужити або частку, виділену із майна, що є у спільній сумісній власності у порядку, встановленому ст. 364 ЦК України, або майно, яке буде належати юридичній особі, визнаній банкрутом, у випадку поділу майна, що є у спільній сумісній власності, оскільки, відповідно до ч. 3 ст. 372 ЦК України, в разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється.

Висновки. Таким чином, необхідність внесення запропонованих змін у законодавство про банкрутство, спрямованих на ефективне формування ліквідаційної маси боржника, визнаного банкрутом, є очевидною. Адже дієві заходи з боку ліквідатора по акумулюванні, у встановленому порядку, майна боржника, в подальшому забезпечать можливість максимального задоволення вимог його кредиторів.

Список використаних джерел

1. **Господарський кодекс України** від 16 січня 2003 року № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462. – (зі змін. та допов.)
2. **Цивільний кодекс України** від 16 січня 2003 року № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461. – (зі змін. та допов.)
3. **Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом:** закон України від 14 травня 1992 року: в редакції Закону № 4212-VI від 22 груд-

- ня 2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 32 – 33. – Ст. 413. – (зі змін. та допов.).
4. **Афанасьєв Р. Г.** Проблеми правового регулювання банкрутства за законодавством України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Р. Г. Афанасьєв // НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2001. – 189 с.
 5. **Гражданское право России.** Курс лекций. Часть первая / под ред. О. И. Садикова. М.: Юрид. лит., 1996. 304 с.
 6. **Джунь В.** Ликвидационная процедура в производстве по делам о банкротстве / В. Джунь // Бизнес. – 1997. – № 24. – С. 15–18.
 7. **Науково-практичний коментар** до цивільного законодавства України / [А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань]. – К.: А. С. К.; Севастополь: Інститут юридичних досліджень., 2004. – Т. 1. – 928 с.
 8. **Попондопуло В. Ф.** Конкурсное право. Правовое регулирование несостоятельности (банкротства): учеб. пособие / В. Ф. Попондопуло. – М.: Юрист, 2001. – 331 с.
 9. **Про деякі питання практики застосування Закону України “Про банкрутство”:** роз’яснення Президії Вищого арбітражного суду України № 02-5/444 від 18. 11. 1997 // Інформаційний вісник. – 1997. – № 4. – С. 8–52.
 10. **Телюкіна М. В.** Очередность удовлетворения требований кредиторов несостоятельного должника / М. В. Телюкіна // Дело и право. – 1996. – № 7. – С. 38–45.
 11. **Телюкіна М. В.** Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) / Телюкіна М. В. – М.: Дело, 2002. – 536 с.
 12. **Ткачев В. Н.** Правовое регулирование несостоятельности (банкротства) в Российской Федерации / В. Н. Ткачев. – М.: 2002. – С. 105.
 13. **Цивільне право України:** Академічний курс: підручн.: у двох томах / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – Т. 1.: Загальна частина. – К.: “Ін Юре”, 2003. – 520 с.
 14. **Шершеневич Г. Ф.** Конкурсный процесс / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2000. – 477 с.

Анотація

В статті висвітлюються окремі аспекти формування ліквідаційної маси боржника, визнаного банкрутом. Зокрема, приділена увага видам майна, які можуть бути включені до ліквідаційної маси та аналізуються об’єктивні передумови для її розширення.

Annotation

This article is dedicated to some aspects of the formation of liquidation objects of the debtor declared as bankrupt. In particular, attention is paid to the types of property that may be included in the liquidation objects and analyzes as the objective conditions for its expansion.